

AZ OLVASÓHOZ

E könyv olvasója egy tragédiának lesz a tanúja. Annak a tragédiának, melyet a bácskai, bánáti és baranyai magyarság élt át 1944 őszén és telén, azokban a napokban, amikor vidékünkön – nem messze az arcvonalától, ahol a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ádáz csatákat vívott a visszavonuló, de azért szívsosan ellenálló, főleg német csapatokkal – új hatalom vette át az uralmat.

A háborúkban, forradalmakban mindig voltak áldozatok, a frontokon és a hátszágban egyaránt. Katonák és civilek vesztek életüket csatákban, utcai harcokban, települések bombázásakor. A második világháborúban kb. 50 millió ember pusztult el, Jugoszláviában több mint egymillió-hétszáz-ezer. Ezek borzalmas adatok, s minden háborúzás esztelenségét bizonyítják. A polgári áldozatok közül külön elbírálás alá esnek azok, akik nemcsak hogy nem voltak a fronton, de nem is légitámadás vagy utcai harcok áldozatai lettek. Az elmúlt háború olyanok életét is elvitte, akik tisztességesek és ártatlanok voltak: gondoljunk csak a németországi haláltáborok sok millió lakójára, akik közül elenyésző számban kerültek haza élve a háború befejezése után; gondoljunk a kragujevaci diákokra, akikkel német golyó végzett, a horvátországi veszthelyekre és tömegstrokra, az 1942-es újvidéki razziára, arra a számtalan – megjelölt és jelöletlen – sírra Jugoszlávia-szerte, melyekben a rémuralom áldozatai nyugszanak. Tudjuk, kik végeztek velük. Azok, akik egész népeket és felekezeteket akartak kiirtani. A háború befejezése után ezeknek a szörnyűségeknek az elkövetői – kevés kivétellel – elnyerték méltó büntetésüket.

A mi vidékünkön, miután elcsitultak a harcok, sajnos, továbbra is estek áldozatok. Azokról, akik 1944 végén tűntek el ezen a tájon, egészen a közelmúltig keveset tudtunk. Nyilvánosan senki sem emlegette őket. Csak visszamaradt hozzátartozóik szívében éltek, halottak napján gyertyát gyújtottak emlékükre. Hivatalos irat nem készült róluk, a hátramaradottak sohasem kapták meg a bírósági ítéletet, a halotti anyakönyvekben csupán elhívta találni meg a nevüket. Nemcsak az élők sorából tűntek el, a sírjuk sem ismert,

legfeljebb sejthetjük, találgathatjuk, hol vannak eltemetve, melyik folyónk vitte el tetemüket.

Miért történt mindez? Mit követtek el, mi volt a bűnük? Ha büntelenek voltak, miért büntették őket, ha bűnösök voltak, miért nem tétlkeztek felettük, mint a későbbiekben az ismert háborús bűnösök felett? S itt alá kell húznunk: ezek az áldozatok többnyire kisemberek voltak, egyszerű falusi vagy városi férfiak, fiatalok, korosak egyaránt, polgárok, földművesek, kisiparosok, diákok, értelmiségiek, papok. Nevük nem volt rajta a háborús bűnösök jegyzékein, a későbbi perekben senki sem terhelte, vádolta őket.

Mostanáig legfeljebb rokonai körben, a barátok között, halkán, suttogva beszélünk róluk és végzetükről. Csak a múlt évben kezdték el nyilvánosan emlegetni az 1944. őszi eseményeket, s egy újságról, Matuska Márton feladatává tűzte ki, hogy papírra vesse mindazt, amit azokról a fájdalmas napokról az emberek tudnak. Mert azok is mind kevesebben vannak, akik még emlékeznek. Írásos tanúságtétel csak elvéve akad ezekről a történeésekről, a szülők gyermekeiknek se nagyon számoltak be róluk. Az események jó része feledésbe merült, a teljes igazság: minden adat, minden név, az áldozatok pontos száma aligha fog valaha is napvilágra kerülni. A kortársak azóta zömmel távoztak az élők sorából, és a sírba vitték titkaikat. Azt tehát, amit az élők elmondhatnak, le kell jegyezni, meg kell őrizni az utókornak. Erre vállalkozott Matuska Márton, s kutatásainak eredménye könyvbe kívánkozott.

Mindannyiunkban felmerül a kérdés: ki okozta, kik követték el a rémtetteket, s végeredményben ki adott minderre parancsot? Mert az, hogy szinte az egész Bácskában, Bánátban, Baranyában – de máshol is – voltak kegyetlenkedések, kivégzések, arra enged következtetni, hogy nem csak ún. helyi túlkapásokról, személyes bosszúról volt szó, habár ilyen is sokszor előfordulhatott. Valahol valakiknek erről határozniuk, rendelkezniük kellett, legalábbis megengedniük, lehetővé tenniük, eltűnniük.

Azok a levéltárak, melyekben kérdéseinkre választ kaphatnánk, sajnos, még nem nyíltak meg, az erre vonatkozó iratokat, adatokat, bizonyítékokat bizalmasan kezelik, s még sok vlnék kell lefolynia a Dunán, míg a történe-szek kezébe jutnak azok az okmányok, melyek az 1944-es retorzió indíttatását, hátterét, titkaik felfedik. Nyomokat azonban találtunk. Zvonimir Golubović és Živan Kumanov Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945 című munkájában (Institut za istoriju, Edicija Vojvodina u borbi, Serija hronike, Knjiga 26, Novi Sad, 1981) például ezt olvassuk: „A JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága 1944. október 2-án utasítást ad a JKP minden bácskai és

banáti körzeti bizottságának. (...) Amikor a Vörös Hadsereg a Vajdaság területére lép, a pártvezetőségek alapvető feladatai a következők lesznek: (...) A leghatározottabban meg kell kezdeni az ötödik hadoszlop, mindenekelőtt a megszállók ismert szolgálóinak a megsemmisítését. A pártszervezeteknek a legsokoldalúbban segítséget kell nyújtaniuk az OZNA (Népvédelmi Osztály) szerveinek a bűnösök, különösen azoknak a sváboknak és magyaroknak a felkutatásában, akik irtották és bántalmazták népünket, fosztogatták és pusztították vagyónát stb. Minden banditát meg kell büntetni bűncselekményeiért..." (422-423. o. Ez és a következő idézetek az én fordításom. – T. L.)

Az idézet egészen nyilvánvalóvá teszi, hogy elhangzott a felső utasítás „a bűnösök megbüntetésére”. Mégpedig a mindenható JKP-tól, amely élet és halál ura volt akkor és 45 évig azután. És minden jel szerint a JKP, a későbbi JKSZ volt az, amely megakadályozta, megtiltotta, hogy erről 1990-ig szó essen.

Hogy a JKP meghagyását miként hajtották végre, azt is megtudjuk Golubović és Kumanov idézett könyvéből. Az újvidéki helyőrség parancsnoksága azt követelte a Helyi Népfelzabadtó Bizottságtól, hogy „br ja össze mindazokat a németeket és magyarokat, akik közvetlenül együttműködtek a megszállóval, s Újvidéken maradtak. A bizottság a helyőrség parancsnokságával egyetértésben kijelölte azokat a tagjait, akiknek ezzel a feladattal foglalkozniuk kell: Milan Petrović alelnök, Nikola Jakovljević titkár és Mandica Dasović tag” (i. m. 518. o.). Golubović és Kumanov könyvében a Helyi Népfelzabadtó Bizottság tevékenységéről a következőket is olvashatjuk: „A háborús bűnösökről szóló adatok összegyűjtése is a HNB napirendjén szerepel. Külön albizottságot alakítottak a háborús bűnösök ügyének intézésére, vezetője Milan Nedić bizottsági tag lett. Több mint 40 000 feljelentőlapot nyomtattak (Újvidéknek akkor 60-70 000 lakosa lehetett. – T. L.), s az adatok minél gyorsabb összegyűjtésének céljából a várost 19 kerületre osztották, ugyanannyi csoport alakult, s ezek ezt a munkát néhány nap alatt elvégezték. A munka befejezése után minden összegyűjtött anyagot át fognak adni a kijelölt bíróságnak, amely megszervezi a háborús bűnösök feletti ítélkezést” (i. m. 519. o.). Tehát feljelentések alapján kívánták összegyűjteni a háborús bűnösökről szóló adatokat, valószínűleg összeállítani az előbb említett jegyzékeket, hogy a „kijelölt bíróság” elvégezhesse munkáját. Azt nem tudjuk meg a könyvből, hogy ezek a bizottságok teljesítették-e feladataikat, ha igen, kihez jutottak a jegyzékek, ki és mire használta fel őket.

Ami a bíróságot illeti, Pavle Šosberger szerint Újvidéken működött egy hadbíróság, melynek tagjai Pavle Gerenčević őrnagy, Lazar Brankov és Bosa Klarić, jegyzőkönyvvezetője Milka Potkonjak. Ez a hadbíróság 1944.

november 17-én több mint száz (talán 150) halálos ítéletet hozott magyarok, szerbek, németek, nők és férfiak felett egyaránt. A halálos ítéletet azonnal végrehajtották (ez tehát valójában rögtönítélő bíróság volt), mégpedig a Vajdasági Főparancsnokság kísérelő zászlóalja 1. századának egy szakasza. A kivégzés helye Šosberger szerint a mai vámövezet helyén annak idején levő erdő. Šosberger a kivégzettek közül néhánynak a nevét is említi: Dragoljub Ristić selyemgyáros, aki állítólag Draža Mihailović embere volt, Weiss, az Etilén vegytisztító tulajdonosa, felesége, Hermína stb. (Dnevnik, 1990. december 12. 2. o.)

A könyv, melyet most az olvasó a kezében tart, nem tudós, nem történész munkája. Matuska Márton újságíró, s azzal a módszerrel dolgozott, amely az újságírók sajátja, az újságműfajok követelménye. Tanúkat hallgatott meg, helyszíneket keresett fel, beszélt azokkal, akik ott voltak a halálba menetelők között 1944 októberében, novemberében, de valamilyen csoda folytán – sikerült elbújniuk, megszökniük, vagy valaki megmentette őket – életben maradtak; anyakönyveket lapozott, forrásműveket bújt, kézírásos emlékezőseket silabizált; leveleket kapott tanúktól, túlélőktől. Itt jegyezzük meg, hogy ezek közül sokan névtelenek akartak maradni; a majd fél évszázaddal ezelőtti események és a 45 éves parancsuralom úgy megfélemlítette őket, hogy nem merték felfedni kilétüket; személyüket csak Matuska Márton ismeri. Bizunk benne, hogy ezek a névtelenek is az igazat mondták.

S most szóljanak a tanúk, beszéljen Matuska Márton, aki mint egykor réges-régen az íródiákok – csakhogy nem lúdtollal, hanem írógéppel, golyóstollal, magnetofonnal – , a múltat, népünk történetének egy fájdalmas fejezetét örököltette meg, mindannyiunk okulására. Míg e könyvet olvassuk, erősödjön bennünk a meggyőződés: soha többé!

Tomán László